

Parakh

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 8, July- Dec. 2022, PP

پارکھ

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جولائی - دسمبر 2022ء، مسلسل شمارہ 14

☆ ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر الماس طاہرہ

COMPERITIVE STUDY OF SHAHMUKHI AND GURMUKHI SCRIPT

گورمکھی تے شاہ مکھی دا ٹکراواں تول

Abstract

This research article consists of comparison between two scripts of Punjabi language that is Gurmukhi and shahmukhi (Persian scripts). This article comprises of views of various linguistic experts and shown complete examples of importance of their views on shahmukhi script. List of alphabetical order is also available in this article and it's very well written with sounds or phonetic descriptions of the scripts. The shortfalls of both the scripts are also been explained in detail. Comparative errors are also reported in both versions. Importance of these studies is also mentioned clearly for better understanding. How one can overcome these challenges and difficulties are also discussed in

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور
☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

detail by the authors. In the end to clear up all the obstacles, detail of both scripts are well documented with suggestions and views of different experts through which we can rectify them and make scripts easy to understand.

Keywords: Linguistic, Authors, Suggestions, Scripts, Shahmukhi

زبان دا مڈھ کدوں بدھا ایہدے بارے کوئی گل حقی نہیں کدوں تے کتھے گھڑی گئی ایس حوالیوں گھٹ جانکاری لبھدی اے۔ لسانیات دے ماہر مندے نیں پئی زبان اک لکھ دس ہزار سال پہلاں ہوندی آئی، اوہ اکھڑ، اُجڑتے نیم وحشی لوکاں دی زبان سی، اوہ زبان کتھے وجود وچ آئی، ایس بارے اج تیک یقین نال نہیں آکھیا جاسکدا، پر عام خیال پاروں زبان سب توں پہلے افریقہ یاں پاکستان دے صوبے پنجاب وچ ہوندی آئی، کسے زبان بارے صرف ایہہ آکھ دینا کافی نہیں کہ کدوں تے کتھے ہوندی وچ آئی اصل گل زبان دا ودھنا تے پھلنا اے۔ کوئی زبان اونا چر خاص مقام حاصل نہیں کر سکدی جد تیکر اوہنوں لکھت دے ضابطے وچ لیا وں لئی اوہدی مخصوص الف ب نہ ہووے یعنی اوہدا رسم الخط۔ سمج اللہ قریشی ہو ریں جانکاری دیندے نیں:

”لکھن پڑھن لئی اوہناں ڈھیر ساریاں علامتاں دا اوہ نظام اے جیہدے

وچ ہر علامت زبان دی وکھری آواز دی اکائی دی تھاں کم آوے۔“ (1)

کسے زبان وچ رسم الخط ریڑھ دی ہڈی دی حیثیت رکھدی اے کیوں جے ساری زبان دی اُساری رسم الخط اُتے اے۔ ایہدے باجھوں اگے ٹورنایاں لوکاں تیکر اپڑانا تقریباً ناممکن اے۔ رسم الخط دے حوالیوں رشید حسن خاں لکھدے نیں:

”جو طریقہ حرفوں کو لکھنے کے لیے استعمال کیا جاتا ہے، وہ ”رسم الخط“ کہلاتا

ہے۔“ (2)

کسے قوم دی تہذیبی حیاتی وچ رسم الخط نوں ڈھیر اہمیت حاصل اے کیوں جے ایہہ کسے وی قوم دے مزاج، ذوق تے ثقافت دی کاپی نیں۔ پنجابی نویں زبان نہیں سگوں ایہدیاں جڑھاں ڈھیر کچھے جاندیاں نیں جہدے وچ سے دے نال بدلاء آوند ا رہیا۔ تحریریاں لکھت دی گھڑت اکو واری نہیں ہوئی سگوں ویلے دے نال ایہدے وچ وادھے گھائے ہوندے رہے جس پاروں اجو کی لکھت وجود وچ آئی۔ پہلاں پہل انسان نے صرف لوچ لئی تصویراں بناونیاں شروع کیتیاں جیہناں دا مقصد وچاراں نوں دو جیاں تیکر اپڑاونا سی ایہدے مگروں اکھراں تے تصویراں خاکیاں داروپ وٹالیا تے خاکیاں راہیں مطلب واضح کرن دا چارہ ہون لگا فیر انسان نے گلے وچوں نکلن والیاں آوازاں لئی کجھ نشانیاں مخصوص کیتیاں جیہڑیاں حرف ابجدیاں (Alphabet) اکھوانیاں ایہدے بعد ای لکھت دا باقاعدہ مڈھ بجھاتے خیالاں دا اظہار سوکھا ہو گیا۔ رسم الخط دی مڈھلی شکل تصویر نویسی یاں Pictography سی جیہنے خیال نویسی یاں Ideography داسر روپ مٹایا فیر خیال نویسی صورت نویسی یاں Higherography داکیس وٹ کے اجو کے حروف ابجد تیکر اپڑن دا ذریعہ بنے۔ صورت نویسی نے اگے جا کے حرف تے ججے دی شکل وٹائی۔ انسان دے اظہار داسبھ نالوں وڈا ذریعہ رسم الخط یاں لپٹی اے۔ محمد سلیم ہوریں بیان کردے نیں:

”تحریر کے ذریعے انسان نے افکار و خیالات اور علوم و فنون کو محفوظ کر لیا۔

فن تحریر کے بعد ہی علوم و فنون اور تہذیب و تمدن نے ترقی کی ہے۔“ (3)

پنجابی لپٹی جیہڑے حروف ہجاورتے گئے اوہناں دی اصل عربی زبان اے جیہڑی قدیم ترین زباناں وچ متھی جاندی اے مسلماناں دا عربی زبان نال لگاؤ وی ڈھیر اے۔ سمیع اللہ قریشی ہوریں وچاراں دا اظہار کردے نیں:

”دنیا دی ہر زبان دی لپٹی دے آپو اپنے تاریخی سبب تے لوڑاں نیں

جیہناں حقیقت وچ اوس خاص لپٹی نوں جنم دتا، تے فیر ایہہ لپٹی ججے کھبے،

آسے پاسے، آلے دوالے تے رہت بہت دے حال احوال نال کھیہ

کے رواں دواں پنٹری، اگے ودھی تے پٹھری۔“ (4)

اج دی پنجابی نوں رسم الخط پاروں دو حصیاں وچ ونڈیا جاسکد اے۔ اک فارسی رسم الخط وچ لکھی جاون والی

پنجابی جیہڑی پاکستانی پنجاب (جیہنوں لہندا پنجاب وی آکھیا جاندا اے) وچ پرچلت اے جد کہ ہندوستانی پنجاب (چڑھدے پنجاب) وچ پرچلت پنجابی گورکھی رسم الخط وچ لکھی جاندی اے۔ سلیم خاں گمی اپنے وچاراں دا اظہار انج کردے نیں:

”پنجابی (گورکھی) جیہدے وچ سنسکرت دے لفظاں دا زور اے تے
دوجی پاکستانی پنجابی جیہدے وچ عربی تے فارسی لفظاں دا وادھا اے۔
پہلوں ذکر ہوئی پنجابی نوں پنجابی دی سکھی روایت داناں دتا گیا اے تے
بعد وچ ذکر ہوئی زبان نوں مسلمانی روایت آکھیا جاندا اے۔“ (5)

پاکستانی پنجابی نوں شاہ مکھی وی آکھیا جاندا اے۔ گورکھی سکھاں دی مذہبی زبان اے جیہڑی دو لفظاں ”گور“
تے ”مکھی“ دا مجموعہ اے۔ ”گور“ دا مطلب ”گورو“ جد کہ ”مکھی“ توں مراد ”مونہوں نکلی اے۔ گورکھی دا مفہوم
”گورواں دے مونہوں نکلی زبان یاں گل“۔ گورکھی زبان نہیں سگوں لکھن ڈھنگ اے۔ پنجاں پانیاں دی دھرتی تے
بولی جاوے والی زبان پنجابی دو حصیاں وچ ونڈی گئی۔ شاہ مکھی تے گورکھی۔ ایہناں دوواں لپیاں دیاں اوازاں
رل دیاں نیں یاں نہیں۔ اک لپّی دے ہر اکھر دا نمائندہ دوجی لپّی وچ موجود اے کہ نہیں جیہدے نال ایہناں دوواں
دی سانجھ رہوے یاں جیہڑے کسے وی لپّی دے معیاری ہوون دی ضمانت نیں۔ ناصر رانا ”پنجابی املاء“ دے صفحہ
نمبر 187 اُتے لپی دے جانن والیاں دا حوالہ دیندیاں معیاری لپّی دیاں صنعتاں گنواندیاں لکھیا کہ تہجی دی ہر علامت یا
حرف ہر آواز دی اکائی دی وکھو وکھ نمائندگی کرے۔ دو جے حرفاں یاں علامتاں دیاں شکلاں تے مہاندر ایڈا صاف
تے گوہڑا ہووے جے نظر پیندیاں ای بچھانیا جائے تیجا حرف ایڈا سدھاتے سوکھا ہووے جے آسانی نال لکھیا جاسکے۔
چوتھے ہر ف نوں جوڑنا سوکھا ہوئے لکھنا پوے یاں ٹائپ کرنا مہین توں مہین چھاپنا وی اوکھا نہ ہووے۔ پنجویں رسم
الخط دا قوم دی رہت بیہت تاریخ تے روایتاں نال ڈونگھا رشتہ ہووے۔ شاہ مکھی انج اے:

”اب بھپ پھت تھٹ تھٹ جھج چھج خ ددھ ڈڈھ ذرھڑھڑھ
رُس ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ک گھ ل لھ م مھ ن نہ وہ ء ی

یے۔ (6)

شاہ مکھی لکھتی اکھراں دی کل گنتی سینتی (۷۳) اے ہائیہ یاں دواکھی حرفاں دی گنتی (۵۱) پندرہاں اے۔
ایہدے وچ کجھ رلداں ملدیاں آوازاں وی نیں، پر ہر آواز لئی وکھرا اکھریاں علامت ورتی جاندی اے گورکھی پٹی
وچ موجود اکھر کجھ انج نیں:

ਊ	ਊੜਾ	ਛ	ਝ	ਦ	ਡ	ਵ	ਊੜਾ+ਵਾ
ਅ	ਐੜਾ	ਜ	ਝ	ਧ	ਢ	ੜ	ਰਾੜਾ+ਊੜਾ
ੲ	ਐੜੀ	ੜ	ਝ	ਨ	ਣ		
ਸ	ਸ਼	ਵ	ਅੰਝ	ਪ	ਧ		
ਹ	ਹ਼	ਟ	ਠ	ਛ	ਝ		
ਕ	ਕ਼	ਠ	ਠ	ਬ	ਭ	ਜ	ਖ-ਖ਼-ੜ
ਖ	ਖ਼	ਛ	ਛ	ਭ	ਭ	ਖ	ਖ
ਗ	ਗ਼	ਢ	ਢ	ਮ	ਮ	ਛ	ਫ
ਘ	ਘ਼	ਠ	ਠ	ਯ	ਯ	ਗ	ਗ
ਙ	ਙ਼	ਤ	ਤ	ਰ	ਰ	ਸ	ਸ
ਚ	ਚ਼	ਬ	ਬ	ਲ	ਲ	ਕ	ਕ

ਗورکھی ਪٹی وچ کل پینتی آوازاں نیں جیہناں وچ دواکھی آوازاں وی نیں شہباز ملک ہوئیں ایس حوالے
نال لکھدے نیں:

”گورکھی نوں پینتی (35) اکھری آکھدے نیں تے ایس گنتی وچ
ਸ-ਖ-ਗ-ੜ-ਫ شامل نہیں ایہدا مطلب اے ایہناں آوازاں نوں
پہلاں پنجابی دیاں آوازاں نہ سمجھیا گیا۔ پر مگروں ایہناں نوں وی علامتاں

راہیں شامل کر لیا گیا۔“ (8)

شاہ مکھی تے گور مکھی پٹیاں داو کھراو کھرا جائزہ لین مگروں ایہناں دوواں دی وادھ گھاٹ دانتارا کرن لئی ایہناں داموازنہ کرنا اے تاں جے ایہناں دوواں وچ اکھراں دی وادھ گھاٹ نوں پورا کرن دی سفارش کیتی جا سکے:

ਕ	ੜ	37	ਡ	ੳ	19	ਅ	ੲ	1
ਕ	ਕ	38	ਢ	ਠ	2	ਬ	ਬ	2
ਖ	ਖ	39	ਚ	ੲ	21	ਡ	ਖ	3
ਗ	ਗ	40	ਰ	ੲ	22	ਪ	ਪ	4
ਘ	ਘ	41	ਰ	ੲ	23	ਫ	ਘ	5
ਲ	ਲ	42	ੜ	ੳ	24	ਤ	ਤ	6
ਲੁ	ਲੁ	43	ੳ	ੳ	25	ਬ	ੳ	7
ਮ	ਮ	44	ਚ	ੲ	26	ਟ	ਤ	8
ਮੁ	ਮੁ	45	ਸ	ੳ	72	ਠ	ੳ	9
ਨ	ਨ	46	ਸ	ੲ	2	ਸ	ਤ	10
ਨੁ	ਨੁ	47	ਸ	ੳ	29	ਜ	ੳ	11
ਵ	ੲ	48	ਸ	ੲ	30	ਤ	ਖ	12
ਹ	ੲ	49	ਚ	ੳ	31	ਚ	ੳ	13
	ੲ	50	ਤ	ੲ	32	ਛ	ਖ	14
ਈ	ੲ	51	ਚ	ੲ	33	ਹ	ੳ	15
ਯ	ੲ	52	ਅ	ੳ	34	ਖ	ੳ	16
			ਗ	ੳ	35	ਦ	ੲ	17
			ਛ	ੲ	36	ਧ	ੲ	18

شاہ مکھی پٹی نال گور مکھی پٹی داموازنہ کرن مگروں متارا ہوندا اے پٹی شاہ مکھی پٹی وچ کئی ایہیے اکھرنیں جیہناں دے بدل دے اکھ گور مکھی پٹی وچ نہیں جیویں ”ء“ تے ”ی“ انج ای کجھ اکھریاں علامتاں ایہیاں نیں

جیہناں نوں دو جے حرفاں یاں آوازاں طور ورتن لئی اوہناں دے تھلے بندی لادتی جاندی اے۔ جیویں ”ش“ لئی گورکھی وچ ”بندی“ دی علامت ورتی جاندی اے۔ جیہڑی ”س“ دی علامت ”𑂔“ دے تھلے اک بندی لا کے لوڑ پوری کیتی جاندی اے۔ تیجی قسم اوہناں اکھراں یاں علامتاں دی اے جیہناں لئی اکواکھر، حرف یاں علامت نوں ورت کے ویلا ٹپایا جاند اے۔ جیویں ذ، ز، ض، ظ جیہناں لئی گورکھی وچ اکو حرف ورتیا جاند اے۔ ایہناں دی آواز وی کوئی وکھری نہیں سکوں ”ج“ لئی جیہڑا متبادل اکھر گورکھی وچ ورتیا جاند اے اوہدے تھلے بندی لا کے ای، ذ، ز، ض، ظ دی آواز بنادتی گئی اے۔ جیویں:

𑂔 = ج

𑂔 = ذ، ز، ض، ظ

شہباز ملک ہوراں دے وچار نیں:

”ج“ نال نقطہ لان مگروں وضاحت فیروی نہ ہوئی پئی ایس لفظ وچ

ذ۔ ز۔ ض۔ ظ وچوں کیہڑا حرف آیا اے؟“۔ (9)

اقبال صلاح الدین ”ج“ تے ایہو جیہے ہورا اکھراں دی نشاندہی کردیاں کہندے نیں پئی گورکھی تے ہندی دوہاں کول الف، غ تے ایہو جیہے حرفاں لئی کوئی حرف نہیں۔ جس پاروں ایہناں حرفاں دیاں آوازاں لکھن لئی کجھ علامتاں راہیں کم چلایا گیا۔ جیویں ”گ“ نال نقطہ لا کے ”غ“ بنالیا۔ ایہو سلوک ”ج“ نال کیتا تے ذ، ز، ض، ظ بنائے، فیروی مسئلہ حل نہ ہویا۔ ”ج“ نال نقطہ لاؤن مگروں وضاحت فیروی نہ ہوئی پئی لفظ وچ ذ، ز، ض، ظ وچوں کیہڑا حرف اے۔ ”ج“ وانگوں ”س“ تے ”ص“ لئی وی گورکھی وچ اوہو آواز ورتی جاندی اے جیہڑی ”ث“ لئی ورتدے نیں یعنی

𑂔 = ث

𑂔 = س۔ ص

”ش“ لئی ”ث۔ س۔ ص“ لئی ورتی جان والی آوازاں علامت پیٹھ بندی لا کے ”ش“ دی لوڑ نوں پورا کیتا جاند اے جیویں:

ਸ = ش-س-ص

ਸ਼ = ش

شاہ مکھی لپی دے اک ہور حرف 'ط' واسطے وی گور مکھی وچ اوہو آواز ورتی جاندی اے جیہڑی 'ت' لئی

ورتدے نیں جیویں:

ਤ = ت

ਤ = ط

گور مکھی وچ 'ع' لئی وی 'الف' دی ای آواز ورتدے نیں، پر ایہدے تھلے بندی لا دتی جاندی اے۔

جیویں:

ਅ = ا

ਅ = ع

گور مکھی وچ عورت نوں "اورت" (ਔਰਤ) لکھیا جاند اے۔ انجے ای "غ" لئی وی گور مکھی وچ کوئی

وکھری آوازیں علامت نہیں سگوں "گ" دی آوازاں نوں بندی لا کے "غ" لئی موزوں بنایا جاند اے۔

ਗ = گ

ਗ = غ

"ح" تے "ه" لئی گور مکھی وچ اکو آوازیں علامت ورتی جاندی اے یعنی:

ਚ = ح

ਚ = ه

ده، ره، ژه، له، مه، نه لئی گور مکھی وچ ਢ دی علامت ورتی جاندی اے۔ ایہنوں "گمگ" آکھیا جاند ا

اے۔ جیویں:

ਚਲّا

چلھا

ساڑی

ساڑھی

ਕਢਨਾ

کڈھنا

ਕਾਲ਼

کالھ

کیہڑیاں کیہڑیاں اواز اں اجیہاں نیں جیہناں دے متبادل اکھراں دی گورکھی وچ تھوڑاے تے شاہ مکھی پٹی دے کئی حرفاں لئی گورکھی وچ یاں تے اک حرف ورتیا جاندا اے یاں فیراوس اک حرف وچ تھوڑی بہت بدلا کر کے لوڑ پوری کیستی جاندا اے۔ ساریاں نالوں پہلی آواز تے ”ء“ دی اے۔ جیہدے لئی گورکھی وچ کوئی آوازاں علامت نہیں سگوں اعراب نال کم چلایا جاندا اے۔ گورکھی وچ ”ء“ دی آواز نہ ہو کے وی ہے کیوں جے گورکھی وچ ایہدے لئی ایڑی یعنی ɛ نوں ورتیا جاندا اے۔ دوجی آواز ”ی“ دی اے ایہدے لئی گورکھی وچ کوئی علامت یاں آواز نہیں سگوں ایڑی دے نال زیر دی علامت جیہنوں بہاری آکھیا جاندا اے اوہ لا کے لوڑ نوں پورا کیتا جاندا اے۔ جیویں:

ایڑی = ɛ
ی = ɛ

گورکھی پٹی فارسی پٹی وچ لکھی ہر لکھت یاں یاں لفظ دے بدل لکھت یاں لفظ فراہم کرن دے قابل نہیں۔ شاید شاہ مکھی عربی تے فارسی زبانوں دے اثر پٹھ ودھی پھلی جد کہ گورکھی دا بہت واہ سنسکرت تے ہندی نال پیا جیہدے نتیجے وچ دوواں وچ فاصلہ ودھدا چلا گیا۔ گورکھی پٹی دی گھاٹ کہ اوہدے وچ صرف نقطہ نہ پاؤن نال حرف بدل جاوے گا جیہدے نال لفظ دا معنی وی بدلن دا خطرہ ہوندا اے۔ جیویں لفظ پھل توں گورکھی وچ فل لکھیا جاندا اے ایہدے ف دا نقطہ یاں بندی نہ پاؤن نال لفظ ”پھل“ دی تھان ”فل“ بن جاوے گا۔ اک ہور لفظ ”فضول“ دے دوویں حرف ”ف“ تے ”ض“ دی بندی یاں نقطہ لکھنوں رہ جائے تاں لفظ ”فضول“ دی تھان ”بھجول“ بن جاوے گا۔

شاہ مکھی	گورکھی پٹی	شاہ مکھی پٹی	گورکھی پٹی
ڈ	ڈ ڈا	ارڑا	گورکھی پٹی
ڈھ	ڈھ ڈھا	آ + ا + ا + الف	ایڑا
ن/ن/ٹن	اٹناٹھا	ی۔ہ۔+ے	ایڑی
ت/ط	تتا	ژ/ث/س/	ستا
تھ	تتھا	ح/ہ	ہاہا

د	دَ دَا	ق/ک	کَا
دھ	دَھ دَا	کھ	کَھ کَا
ن	تَنا	گ	گَا
پ	پَپَا	گھ	گَھ گَا
پھ	پَھ پَا	سنسکرت دے لفظاں واسطے	انگَا نِگَا
ب	بَا	چ	چَا
بھ	بَھ بَا	چھ	چَھ چَا
م	مَما	ج	جَا
ے	یَا	جھ	جَھ جَا
ر	رَا	سنسکرت دے لفظاں لئی	انجَا نِجَا
ل	لَ لَا	ٹ	ٹَا
و	وَا	ٹھ	ٹَھ ٹَا
۔	ڑَا		

گورمکھی پٹی نال شاہ مکھی پٹی داٹا کراکیتا جاوے تاں ایہہ اپہلا اکھر، اوزیاں علامت ” ॐ “ (او) دی اے جیہہ دے متبادل شاہ مکھی پٹی وچ کوئی اکھر، اوزیاں علامت موجود نہیں ایہہ دے لئی ” او “ دے اُتے پیش (ُ) لا کے لوڑنوں پورا کیتا جاندا اے۔ گورمکھی اواز ” ॐ “ (ایڑی) لئی شاہ مکھی وچ کوئی اکھریاں اواز موجود ہے وی تے نہیں وی۔ شاہ مکھی دا حرف یاں اواز ” ॐ “ لیا جاندا اے ایہہ دے نال ای ایسے اواز دے نال زیر دی علامت بہاری (ॐ) دی حرکت لا کے ” ॐ “ لئی ورتیا جاندا اے جیویں:

ॐ = ॐ

ॐ = ॐ

گورمکھی پٹی دے اکھریاں علامت ” ॐ “ (انگَا نِگَا) دے متبادل وی شاہ مکھی پٹی وچ کوئی اکھر، علامت

یاں حرف موجود نہیں۔ گور مکھی حرف ” ॐ “ (انجناجا) لئی وی شاہ مکھی وچ کوئی متبادل حرف موجود نہیں۔ انجے ای ” ॐ “ (اٹاٹا) لئی وی شاہ مکھی پٹی وچ کوئی متبادل موجود نہیں۔ فارسی رسم الخط یاں شاہ مکھی لپی وچ ایہدے لئی ”ن“، ”یاں“ علامتاں ورتیاں جاندیاں نہیں جیویں:

کھانا ، جانا ، پانی ، لانی وغیرہ
 ڈاکٹر شہباز ملک ہوریں ॐ (اڑنوں) دیاں دکھو دکھو صورتاں اُتے انج چانن پاؤندے نیں:
 ”بعض وچ ایہدے لئی علامت گھڑی گئی اے ن ا تے ”ط“ جیویں پانی،
 ہانی، کھان، جان، پچھان۔ ایس سلسلے وچ اک سجھا ایہہ اے کہ اڑ، ن دے
 اچارن لئی گول جزم کولوں کم لیا جائے پانی، ہانی، کھان، جان،
 پچھان“۔ (10)

سعید کریم ہوراں جزم دی ایہو شکل اپنائی۔ پرائیویٹ انجمن پاکستان پنجابی ادبی بورڈ نے دو نقطے اپنائے۔
 انجے ای جمیل پال ہوریں اڑنوں (ॐ) دے حوالے نال اپنے وچاراں دا اظہار کردیاں لکھدے نیں:
 ”نوں تے غنا مگروں نوں لٹو یا دا مسئلہ وی اے جو اک محدود علاقے نوں
 چھڈ کے باقی سارے پنجاب وچ بولی جاندی اے۔ ایہد ا ساداناں
 ”اڑنوں“ اے۔ پنجابی دے نال نال سندھی وچ ایہ اوئی ای پرچلت
 اے۔ اڑنوں نال پنجابی داسپین اے تے بولن ویلے ایہدے نال
 موسیقیت پیدا ہوندی اے۔ ایس توں دکھ پنجابی وچ ایہ مصدر (کن) دی
 علامت وی اے جویں کہ جاون، کھاون، سوون وغیرہ لفظ۔ گر مکھی لپی وچ
 ایہدے لئی وکھرا اکھر موجود اے“۔ (11)

موجود چار (4) اکھراں یاں آوازاں لئی شاہ مکھی پٹی وچ کوئی علامت، اکھریاں آواز موجود نہیں جیہڑی لوڑ
 پوری کر سکے۔ انجے ای شاہ مکھی پٹی دے دو اکھرا جیسے نیں جیہناں لئی گور مکھی پٹی وچ کوئی متبادل علامت یاں اکھر موجود
 نہیں۔ ایہہ کہ ایہناں دوواں پٹیاں وچ کُل چھ (6) جیسے حرف یاں آوازاں نیں جیہناں دے متبادل آوازاں موجود

نہیں۔ آصف خاں ہو ریس شاہ مکھی تے گور مکھی پٹی وچ گجھ اوازاں دے متبادل نہ ہوون دا کارن دسدیاں لکھدے
نیں:

”دکدے ایہہ وی ہوندا اے کہ کسے اک بولی وچ اک واج ای نہیں
ہوندی، ایس پاروں اوہدے لئی کوئی اکھر وی نہیں گھڑیا گیا ہوندا۔ ایس کر
کے جدوں اوہ دوجی وچ اُلٹھیا جاندا ہے تاں اوہدی تھان کوئی نیڑے دی
واج والا اکھر رکھ لیا جاندا ہے۔“ (12)

جیویں گور مکھی دے حرف ॡ (انگانگا) تے ॢ (انجانجا) ایہہ کافی چر پہلاں تاں ورتے جاندے سن،
پرہن ورتوں وچ نہیں لیائے جاندے۔ جیویں انگانگا نال جیہڑے لفظ بنائے جاندے سن اوہ انج نہیں:

ونگ	منگ	چنگ
ڈھنگ	سنگ	رنگ

پرہن ایہناں لفظاں لئی انگانگا دی علامت نوں نہیں ورتیا جاند اسگوں ہن ایہناں نوں انج لکھیا جاندا اے۔

ونگ	منگ	چنگ
ڈھنگ	سنگ	رنگ

انج ای (انجانجا) وی پرانیاں لکھتاں وچ ای ورتیا وکھالی دیندا اے جیویں:

جج	گج	بھج	رنج
----	----	-----	-----

جد کہ نویاں لکھتاں وچ ایہناں شبدان نوں انج لکھیا جاندا اے:

جج	گج	بھج	رنج
----	----	-----	-----

یعنی انگانگا (ॡ) یاں انجانجا (ॢ) دی تھان گ دے نال گور مکھی وچ غنے دی علامت جیہڑوں پٹی

آکھیا جاندا اے اوہنوں ورتیا جاندا اے انجے ای انجانجا (ॡ) دی تھان ج (ॢ) دے نال ”پٹی“ (ॡ) نوں

ورٹیا جاندا اے۔ زبان کوئی وی ہووے اوہدے وچ شبد تے جملیاں راہیں گل دوجیاں تیکر اپڑان لئی بعض واری

اعراب یاں حرکتیں داسہارا لینا پیندا اے۔ تاں بے لفظ دی صحیح طور تے ادائیگی کیتی جاسکے۔ جتھوں تیکر شاہ مکھی دا

سمبندھ اے تاں ایہدے وچ کل ست اعراب یاں حرکتاں نیں:

۱۔ زبر ۲۔ زیر ۳۔ پیش ۴۔ الف ۵۔ الف مد ۶۔ واو ۷۔ چھوٹی ی وڈی

جدکہ مقبول بیگ بدخستانی ہوراں پنجابی دے اعراب یاں حرکتاں ایہہ دسیاں نیں:

”زبر (َ)، زیر (ِ)، پیش (ُ)، تشدید (ّ)، جزم یاں سکون (۸)،

تنوین (ّ)۔ واو معدولہ (اجہی واو جیہڑی لکھن وچ آوے، پر پڑھن وچ

نہ آوے ایہہ واو صرف ’خ‘ دے بعد آوندی اے کسے ہور حروف مگروں

نہیں)۔ واو معروف (واوتوں پہلے آون والے حرف اُتے پیش ہوندی

اے جیویں توں، توں)۔ واو مجہول (واوتوں پہلاں آون والے حرف

اُتے پیش نہیں ہوندی یاں فیر زبر ہوندی اے جیویں بول، تول، رول

وغیرہ)۔“ (13)

گورکھی لپی دادار و مدار ای اعراب یعنی لگاں ماتراں اُتے اے۔ ایہناں حرکتاں یاں اعراب نال ای کسے

وی زبان دی لکھائی نوں ٹھیک ڈھنگ نال پڑھیا جاسکدا اے۔ گورکھی وچ ایہناں دی کل گنتی چوداں (۴۱) اے۔

ایہناں ماتریاں دی تفصیل انج اے:

1	کنا	ṭ	ا	7	دولاواں	ਐ	زبر، پے
2	سہاری	ṣi	زیر	8	اؤڑا/ہو	ਸੋ	ا، زبرو
3	بہاری	ਈ	زیر، ی	9	کنو ا	ਐ	آو
4	اوکرا	ਉ	او	10	ادھک	ਬ	شد
5	رو لکڑ	ਊ	اُو	11	ٹپی	ਬ	غنا
6	لاواں	ਏ	زبر	12	ہندی	ਸ	ن

جمیل احمد پال ہوراں موجب:

”شاہ مکھی وچ تن اعراب (زیر، زبر، پیش) موجود نیں جیہناں نال

حرکتوں داکم لیا جاندا اے۔ شاہ مکھی وچ کجھ حرکتوں زاندا ضرورت وی

نیں جیویں تنوین، مد، تے کھڑا زبر“۔ (14)

شاہ مکھی وچ ویہہ (20) دے نیڑے اعراب نہیں جد کہ چودھاں اعراب دی لوڑ ہوندی اے، ایہناں ویہاں نال وی گل نہیں بندی۔ کیوں جے شاہ مکھی وچ اعراب یاں حرکتوں دا بہت خیال نہیں رکھیا جاندا جیکر کسے دادل کرے تاں اوہ پالیندا اے جیکر نہ کرے تاں ایہدے بغیر ای گل پوری کر لئی جاندی اے۔ گور مکھی وچ اعراب یاں حرکتوں بڑی اہمیت رکھیاں نیں ایہناں توں بناں لکھن دا سوال ای پیدا نہیں ہوندا۔ عین الحق فرید کوٹی ہوریں اپنے وچاراں دا اظہار انج کر دے نیں:

”مطلوبہ آوازوں کے لیے عربی حروف تہجی میں ضروری اصلاح کر لی گئی

ہے۔ جیسے کہ ٹ، ڈ، ژ، گ اور ہائے آوازیں جیسا کہ بھ، پھ، تھ، وغیرہ۔

ہائے آوازوں کو اکثر علماء محض ان کے دو حروف سے تشکیل پانے کی بناء پر

مرکب آوازیں قرار دے دیتے ہیں“۔ (15)

شاہ مکھی تے گور مکھی وچکار سانجھ دا سبندھ اے ایہناں دوواں لپیاں دے حروف تہجی یاں آوازاں وچکار سانجھ ات ضروری اے۔ کیوں جے لکھت بھائیوں کسے وی لپی یاں رسم الخط وچ ہووے اوہدے لئی حرفاں دی لوڑ پیندی اے تے کسے زبان دی پٹی (حروف تہجی) وچ جنے بہتے اکھریاں آوازاں ہون گئیاں اوہ زبان اوئی ای زرخیز ہووے گی۔ اتے اوہدے وچ ہر زبان دے شبد لکھے جاوے دی صلاحیت موجود ہوندی اے۔ شاہ مکھی تے گور مکھی پٹیاں دا موازنہ کرن مگروں سوال ایہہ اٹھدا اے پئی ایہناں دوواں لپیاں وچوں کبھڑی لپی بہتر اے۔ ایس گل دا نتارا کرن لئی کجھ سوچھواناں دی رائے اے۔ محمد آصف خاں تے اقبال صلاح الدین شاہ مکھی نوں گور مکھی توں بہتر قرار دیندے نیں انج ای ڈاکٹر نیلہ عمر ہوریں محمد آصف خاں تے اقبال صلاح الدین ہوراں دے وچاراں نال اتفاق کردیاں آکھدیاں نیں پئی رسم الخط کدی وی مکمل نہیں ہوندا۔ اساڈے صوفیاء دا سارا سرمایہ شاہ مکھی وچ اے تے ایہدی ساری لفظی عربی فارسی نال بھری ہوئی اے۔ ایس لئی گور مکھی نالوں شاہ مکھی بہتر اے۔ اوہناں دے کہن موجب:

”گورمکھی وچ لفظ دی ساخت بدل جاندی اے۔ جذبات دے اظہار لئی
 گورمکھی بہتر اے لیکن علمی تے فکری اعتبار نال ایہہ ٹھیک نہیں۔ کیوں جے
 جیہڑا سکرپٹ حالی آپ نامکمل اے، ارتقاء وچ اے بھاریں کجھ اکھر بندی
 لا کے بناؤن دی کوشش کیتی اے۔ ایہہ وی نامکمل اے۔ ایہدی نسبت
 جیہڑا رسم الخط صدیاں توں موجود اے اوہ ای بہتر اے“۔ (16)

جد کہ ایہدے توں الٹ جمیل پال ہووے شاہ مکھی دے مقابلے وچ گورمکھی نوں وڈیاندے نیں اوہناں
 راقمہ ولوں ایسے حوالے نال کچھ سوال دا جواب دیندیاں کہیا:

”گورمکھی بہتر اے کیوں جے ایہہ غلط نہیں پڑھی جاسکدی کیوں جے
 ایہدے نال اعراب یاں حرکتاں دے ورتارے نال گل پورے طور تے
 سمجھائی جاسکدی اے“۔ (17)

جتھوں تیکر گل اے اچارن یاں تلفظ دی تاں گورمکھی پنجابی دے اچارن نوں بہت حد تیکر بیان کردی اے۔
 گورمکھی پنجابی دے تلفظ نوں 99 فیصد تیکر بیان کردی اے۔ کیوں جے ایہدے وچ اعراب لازمی نیں جیہدے نال
 لکھیا وی صحیح تے پڑھیا وی صحیح جاندا اے۔ جد کہ فارسی لپی وچ اعراب ضروری نہیں۔ لکھیا کجھ جاندا اے تے پڑھیا
 کجھ ہووے۔ جیویں لفظ ”گل“ اے۔ جیہڑوں شاہ مکھی وچ حرکتاں دے بغیر اچارنا دکھا اے۔ کیوں جے ایہہ حرکتاں نال
 تن لفظ بندے نیں۔ گل، گل، گل۔ جد کہ گورمکھی وچ ایہناں نوں جیویں لکھیا جاوے گا اوویں ای پڑھیا جاوے گا
 جیہدے نال ایہدی چنگی وضاحت ہو جاندی اے جیویں (گل) (گل) (گل)۔

اک ہووے گل پئی گورمکھی وچ کیہڑیاں اجیہیاں گھاٹاں نیں جیہڑیاں پاکستانی پنجاب (لہندے پنجاب) دے
 پنجابیاں لئی رکاوٹ بندیاں نیں ایس بارے ڈاکٹر نبیلہ جی ہوراں اپنے انٹرویو وچ دسیا پئی گورمکھی وچ عربی فارسی
 دے لفظ دی ادائیگی لئی لفظاں پیٹھ جیہڑیاں بندیاں لگیاں ہوندىاں نیں اوہ ٹھیک نہیں کیوں جے بندی پرننگ وچ
 آؤندیاں غائب ہو جاندی اے تے تلفظ دی بصری خوبصورتی مک ہو جاندی اے۔ جد کہ جمیل پال ایہدے نال مکمل
 اتفاق نہیں کردے سگوں اوہناں موجب ایہہ اک نفسیاتی مسئلہ اے تے اک غلط فہمی اے پئی گورمکھی سکھاں دی اے۔

میرے خیال وچ تاں گورکھی وچ صرف ایہہ اک خامی اے پئی ایہدے وچ ساکن حرفاں دا تصور نہیں۔
 سٹہ ایہہ کہ شاہ مکھی تے گورکھی وچ اینا ای فرق اے جتا کوشداں نوں لکھن تے اچارن (تلفظ، ادائیگی)
 وچکار۔ جیویں اک شبد ’بالکل‘ اے۔ ایہد اچارن ’بلکل‘ اے، پر لکھن وچ الف وی لکھیا جاندا اے۔ کیوں جے
 ایہدے بغیر لفظ دی بناوٹ بدل جاوے گی انج ای انگریزی دا شبد ’Walk‘ جہدا تلفظ یاں اچارن ’Wak‘ بند اے۔
 لفظ ’Knowledge‘ اے لہہ نوں ’nolege‘ اچاریا جاندا اے۔ ایہو حال ’But‘ تے ’Put‘ دا وی اے۔ ایہناں
 دوواں شبد اں وچ ’ut‘ ورتیا گیا اے، پر دوواں لفظاں وچ ’ut‘ دا اچارن وکھرا اے۔ ’But‘ وچ ایہہ زبردی آواز
 دیندا اے جد کہ ’Put‘ وچ پیش دی۔

جتھوں تیکر ایہناں دوواں لپیاں وچکار سناںجھ قائم داسمبندھ اے تاں ایہدے لئی دوواں پاسیاں دے
 پنجاب دے سوجھواناں نوں رل کے ای کسے سٹے تے اپڑن دا چارا کرنا چاہیدا اے تاں جے اکو بولی ہون دے باوجود
 ایہناں دوواں (شاہ مکھی، گورکھی) وچکار د پھیڑ نوں گھٹ توں گھٹ کیتا جاسکے۔ مقالے وچ شاہ مکھی تے گورکھی
 اکھراں دا ٹاکرا کرن دا مقصد ایہو سی پئی ایہناں وچکار جیہڑی وادھ گھاٹ اے اوہدا نتارا کر کے ایس فرق نوں دور
 کرن دی سفارش کیتی جائے۔

حوالے

- 1- اقبال صلاح الدین (مرتب)، پنجابی دارسم الخط تے معیاری املا، لاہور: پنجابی تحقیقاتی مرکز، پہلی وار، اکتوبر 1947ء، ص 50
- 2- رشید حسن خاں، املا کیسے لکھیں، لاہور: اظہار سنز، 2007ء، ص 11
- 3- سلیم محمد، سید، پروفیسر، اردو رسم الخط، کراچی: مقتدرہ قومی زبان، پہلی اشاعت، سن 13
- 4- پنجابی دارسم الخط تے معیاری املا، ص 50
- 5- سلیم خاں گمی، پنجابی زبان داررقاء، لاہور: عزیز پبلشرز، اشاعت اول، 1991ء، ص 105
- 6- مقبول بیگ بدخشانی، مرزا، پروفیسر، قواعد پنجابی، لاہور: عزیز بک ڈپو، پہلی بار، 1973ء، ص 19
- 7- سینتارام باہری، ڈاکٹر، گورکھی پڑھائی لکھائی، لاہور: ملک بک ڈپو، سن 5
- 8- شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی لسانیات، لاہور: عزیز بک ڈپو، تیجی وار، 1996ء، ص 95
- 9- اوہی، ص 95
- 10- اوہی، ص 84
- 11- جمیل احمد پال، پنجابی کوں لکھیے، لاہور: پنجابی سائنس بورڈ، پہلی وار، دسمبر، 1997ء، ص 40
- 12- آصف خاں، محمد، پنجابی بولی دا پچھو کڑ، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، پہلی وار، جون 1994ء، ص 35
- 13- شہباز ملک، ڈاکٹر، روپ رنگ، لاہور: پنجاب انسٹیٹیوٹ آف لینگویج، آرٹ اینڈ کلچر، پہلی وار، 2009ء، ص 25-27
- 14- گل بات، جمیل احمد پال، 3 نومبر 2010ء، بروز بدھ
- 15- عین الحق فرید کوٹی، اردو زبان کی قدیم تاریخ، عزیز بکڈپو، طبع چہارم، 1996ء، ص 214-215

16- گل بات، ڈاکٹر نبیلہ عمر، شعبہ پنجابی یونیورسٹی اوری نیٹل کالج پنجاب یونیورسٹی لاہور، 19 اکتوبر 2010ء
بروز منگل

17- گل بات، جمیل احمد پال، 3 نومبر 2010ء، بروز بدھ